

Per- Øivind Sandberg

Fra Oplandene amt til Oppland fylke

Den første landsomfattende bestemmelse om amtsinndelingen i Norge kom med reskriptet av 8. februar 1671 da det ble etablert fire stiftsamt, Akershus, Kristiansand, Bergen og Trondheim, hvert med to underamt. Gudbrandsdalen og resten av Østlandet lå under Akershus stiftsamt, og fra 1682 under Akershus amt som igjen lå under Akershus stiftsamt. Ved en amtsrevisjon i 1687 ble Gudbrandsdalen og Hedemarken amt opprettet under Akershus stiftsamt med Ove Lange som amtmann. Ove Lange flyttet til Danmark i 1692 (hvor han døde i 1694) og da han reiste ble Gudbrandsdalen og Hedemarken amt lagt under Akershus igjen. Det er ikke registrert noen arkivsaker etter Ove Langes amtmannstid, verken i Riksarkivet eller Statsarkivet i Hamar.

I 1757 ble det fra Akershus stiftsamt igjen utskilt et Oplandenes amt som langt på vei er identisk med dagens to fylker Hedmark og Oppland. Dette administrative området eksisterte i 25 år og hadde tre amtmenn som forvaltere. Den første, Mathias Collett, ble beordret fra sin amtmannsposisjon siden 1750 i Finnmark med bopel på Altagård til det nyopprettede Oplandenes amt med bopel på gården Kvæka i Vang prestegjeld våren 1757, men da Collett, «en meget ærlig, fornuftig og redelig mand med smukke videnskaber og god indsigt i lov og ret», døde allerede etter to år i embetet, ble offiseren, oberstløytnanten Christian Petersen utnevnt til amtmann i Oplandene i 1760. Han ble for øvrig forflyttet til Vestlandet i 1768 (NB i disse markeringstider kan nevnes at hans sønn generalmajor Johan Daniel Petersen, var en av 112 Eidsvollrepresentanter i 1814). Petersen tok opphold på Toten. Det er usikkert på hvilken gård han bodde.

Hans etterfølger Christian Frederik Holck, baron og kammerherre, slo seg ned på Hedemarken, først på Ringnes gård i Stange, flyttet senere til gården Lovisenberg i Vang hvor han døde 4. april 1781. Holck var for øvrig en meget ryddig embetsmann og etterlot seg et arkiv i meget god orden, et arkiv som kan brukes på Statsarkivet i Hamars lesesal med stort utbytte av personer med regionalhistorisk interesse.

Hvorfor ble Oplandenes amt opprettet i 1757? Tre hovedgrunner.

- 1) Etter den nordiske krigs avslutning 1720, ønsket sentralmakten i København en sterkere kontroll med embetsverket i Norge.
- 2) Enevoldsstaten la sterk vekt på en ny økonomisk politikk fra 1730-årene av, merkantilismen (den aktive stat som tildelte monopoler og privilegier), selge mest mulig, kjøpe minst mulig, en positiv handelsbalanse. Vanlig holdning i hele Europa på 1700-tallet.

3) Befolkningsspørsmålet (frykt for folkemangel på den danske landsbygda) «Fra 1730-årene av og frem til denne dag har befolkningsspørsmålet til stadighet bekymret politikerne og opptatt forskerne.»

En kgl. Forordning i 1755 innbød regjeringen til idedugnad om rikenes økonomi. Mange forslag kom inn, særlig fra prester. Det mest populære emnet var sammenhengen mellom økonomien og befolkningen. Svarene førte til at det ble krevd av prestene en skikkelig kirkebokføring med årlige rapporter om fødsler, vigsler og dødsfall. Man anså nemlig at det var en stor fordel for et land å ha en stor befolkning, ikke som et mål i seg selv, men som et middel til å oppnå en blomstrende økonomi, da folk betydde arbeidskraft. Var folket tallrikt, ble arbeidskraften billigere. Det gjorde det mulig å øke produksjonen, noe som igjen førte til større forbruk og slik videre i en oppadgående spiral der produksjon og forbruk påvirket hverandre gjensidig. En stor befolkning var med andre ord svært viktig for statens makt og statens inntekter. Staten burde stimulere til giftemål, store familier og bedre helsestell og den burde forhindre utvandring. Men økt befolkning forutsatte muligheter for alle til levebrød. Først da kunne unge mennesker gifte seg og etablere familie. Demografi og økonomi var uløselig knyttet til hverandre i datidens økonomiske tenkning. Målet var altså, den gang som nå, å skape et godt samfunn for alle. Og den klassiske debatten oppsto: Lærer nøgen kvinne å spinne eller fryser hun i hjel? Kan det forventes at hun finner opp rokken og skaffer ull til veie mens hun fryser? Må det ikke sørges for at hun har ull og rokk tilgjengelig? Er det befolkningen som skaper den økonomiske veksten eller er rammene ugjenkallelig satt? Skal med andre ord Staten gripe inn eller skal alt flyte? Midt på 1700-tallet gikk den danske enevoldsstat inn i samfunnsutviklingen sterkere enn tidligere, særlig sterk ble denne tendensen i annen halvdel av 1700-tallet, og da ble det behov for en utbygging av forvaltningsapparatet i Danmark-Norge. Det var altså bakgrunnen for opprettelsen i 1757, en deling av det enorme Akershus amt som dekket området sør for Dovre og øst for Langfjella.

Ved delingen i 1781 fikk den østlige delen navnet Hedemarken og Østedalenes amt, mens den vestre delen fikk navn etter kongen, Christian 7, Kristians amt. Odalen ble innlemmet i den østre delen og siden 1781 har de to amtene, som ble omdøpt til fylkene Oppland og Hedmark i 1919, hatt de samme grensene, med et lite unntak i 1964 da Innset sokn i Kvikne kommune ble overført til Rennebu kommune i Sør-Trøndelag fylke. De to områdene ble lenge også omtalt som Østre og Vestre Opplandene. (Det burde de hete i dag også, spør du meg) I denne anledning er det vel på sin plass å gjengi den populære forklaringen på hvorfor Oplandenes amt ble delt i 1781, denne forklaringen er for øvrig en ren vandrehistorie som man finner mange steder og til mange tider. Forklaringen gjengis også i fylkesmann Sigbjørn Johnsens selvbiografi som ble utgitt for noen år siden. Det skulle ha vært en fremtredende embetsmann i København med gode familiære kontakter til enevoldsfyrsten som hadde gjort seg aldeles umulig og vist se så udugelig at man visste ingen annen løsning enn å sende vedkommende som amtmann til Norge og derved å dele Oplandenes amt. Hvilket av de nye amtene som fikk den umulige

amtmanden, har man ikke klart å finne eksakt ut av, og svaret har variert opp gjennom tidene. De seneste fylkesmennene har kappes om å plassere vedkommende i nabofylket.

Da kommer et annet spørsmål: Hvorfor fikk dette forvaltningsområdet bare en 25 års lang virketid? Det er nok mye av den samme begrunnelsen som utskillelsen i 1757, dvs. bedre kontroll, men også to forhold til: et tilfeldig dødsfall og deretter uenighet om hvor den nye amtmanden skulle bo. Det var enighet om at han skulle bo på flatbygdene, men på Toten eller Hedemarken? De tre første hadde bodd vekslende, den første på Hedemarken, den andre på Toten, den tredje på Hedemarken, så totningene ventet nå at den nye amtmanden skulle ta bopel på Toten da amtmand Holck døde 4. april 1781. Men da grep stiftsamtmanden, Albrecht Philip Levetzau, inn, han ønsket nemlig en deling slik at han fikk amtmenn både på østre og vestre side av landets største innsjø, dette ville bety en styrking av forvaltningen og en hjelp og en styrke for stiftsamtmanden i Akershus til å bygge opp en administrasjon som skulle bedre forholdene for allmuen og sørge for at folketallet økte i innlandet. Det som var meget aktuelt i 1781 var å intensivere kampen mot tidens høye dødelighet. Den ledende foregangsmand i kampen mot dødeligheten her på Østlandet på denne tiden var omtalte stiftsamtmand Levetzau. Han hadde blitt omplassert i 1774 etter en fremgangsrik periode i Bergen. Der hadde han gjennom gode rutiner og nye administrative grep ryddet opp i gammel slendrian og sørget for reformer som i løpet av kort tid ga gode resultater.

Det var på tide med et skikkelig menneske som stiftsamtmand i Akershus. Stiftsamtmand Storm måtte nemlig slutte i 1772 da han gikk personlig konkurs og hans ettermann døde etter et par måneder i embetet. Levetzau tok et sterkt grep om forvaltningen på Østlandet, men ble ikke populære i alle kretser da alle nye tiltak krevde penger, penger som ble skaffet til veie ved å belaste allmuen, i første rekke handelsborgerne, men også den vanlige bonde.

I 1779 utbrøt en heftig dysenterieepidemi i Sør-Norge. Levetzau fikk kjennskap til denne epidemien mens han var på embetsreise på Toten. Snart herjet sykdommen på hele Østlandet. Levetzau agerte raskt og effektivt, bl.a. med å sende ut medikamenter til fattiggassene, trykte opp og fikk sendt ut plakater med råd om hvordan man kunne beskytte seg mot smitte og om hvordan de døde burde begravnes. Og han påpekte sterkt behovet for nye landfysiki, dvs. distriktsleger. Han ville, med andre ord, ha flere offentlig ansatte, et mer effektivt forvaltningsapparat, en måte å få dette til på var å dele det store området Oplandenes amt. Men i 1779 ble dette ikke etterkommet.

Et par år senere var Levetzau på nytt i gang med å bekjempe dødeligheten på Østlandet med administrative tiltak. I 1780 var konjunktorene ikke de beste for trelast Norge da den norsk-amerikanske uavhengighetskrigen skapte store vansker for trelasteksporten fra Norge til England. Trelasteksporten lå nesten helt nede i årene 1779-1781 og bordstablene ved havnene på Østlandet hopet seg opp. To år på rad sviktet korn- og høyavlingene og dårlig vær skapte misvekst. Dødeligheten steg riktignok ikke, men folk giftet seg ikke like ofte som tidligere. Hva innebar dette for befolkningsutviklingen og

regjeringens mål om økonomisk vekst? Den aktive Levetzau rykket ut, her skulle handles. Han mente det var både korn og penger nok og satte i verk flere tiltak, bl.a. å dele Oplandenes amt og utnevnte to nye amtmenn til hjelp i den kritesituasjon han mente landet var, Hans Hagerup Gyldenpalm i Kristians amt og Ditlev Pentz i Hedemarken. Kornmonopolet ble midlertidig opphevet og Levetzau kjøpte utenlandsk og innenlandsk korn der det fantes og fylte opp magasinene med korn både på festningene Akershus, Fredriksten, Fredrikstad og Kongsvinger samt leide kornloft mange steder slik at forsyningene kom opp i 100.000 tønner. Dette kostet penger, og ikke minst irriterte kornbøndene på flatbygdene seg over at de selv ikke kunne selge sitt overskuddskorn til høye priser.

Jeg velger derfor å påstå at delingen i 1781 langt på vei var et initiativ fra stiftsamtmann Albrecht Philip Levetzau som ett middel til å iverksette en villet politikk om å bedre befolkningens situasjon for der igjennom å etterstrebe en befolkningsvekst etter tidens ledende økonomiske ideer. Året 1781 var tilfeldig fordi amtmann Christian Fredrik Holck døde på våren 1781 og det var blitt uenighet om hvor den nye amtmanden skulle bo. Den effektive stiftsamtmannen Levetzau med gode forbindelser i Kjøbenhavn løste denne floken samtidig som han skaffet seg flere hjelpere. Men dette kostet penger og han gikk her lenger enn regjeringen var villig til å gå med på, og hans tiltak rammet vitale interesser både i Norge og i Danmark, i sær hos kjøpmennene og storborgerskapet. Levetzau fikk derved mektige fiender som i 1784 klarte å fordrive ham fra amtmannsstillingen da en av Levetzaus mest betroede hjelpere, zahlkasserer Jacob Juel ikke hadde sine regnskaper i orden, for å si det mildt. Også amtmann Pentz i Hedemarken og Østerdalens amt ble tvunget ut av sin post et par år senere. Men Ole Hannibal Sommerfeldt som etterfulgte Gyldenpalm allerede i 1781 ble svært populær i sitt amt og kom godt overens både med totninger, valdriser, hadelendinger og gudbrandsdøler samt landinger.

Etter 1781 og frem til 1981 da Knut Korseth ble utnevnt til fylkesmann i Oppland fylke, dvs. i 200 år har det vært 15 personer som har virket i dette embetet, altså en gjennomsnittlig embetstid på 13 1/3 år. To av disse femten har en funksjonstid på hele 30 år, nemlig Eidsvollsmannen Lauritz Weidemann som var amtmann i årene 1821-1851 og Ole Hannibal Sommerfeldt som satt i embetet i perioden 1781-1811. Dette er høye tall som tyder på at amtmennene, fylkesmennene fra 1919, har trivdes i Oppland og opplendingene antakelig har trivdes med statens øverste tilsynsmann i sitt område.

TAKK FOR OPPMERKSOMHETEN